

УДК 321+338(497.11)(091)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.13>

Оригинални научни рад

Буро Бодрожих

Институт за политичке студије, Београд

ЕКОНОМСКА И ДРУШТВЕНА ОСНОВА СТАРЕ СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ

Сажетак

Историјски развој сваког друштва у најтешњој вези је с његовом економском основом, јер политичка моћ директно произилази из економске снаге. Економска историја осветлила је древна друштва, дала један нови угао посматрања и разумевања њиховог уздицања и опадања. Из такве перспективе могуће је и сагледавање српског средњовековног друштва – државе Немањића. Српска средњовековна култура развила се у окриљу византијске културе, највише културе средњег века. Византијски културни образац видљив је у организацији државе, друштвеној структури, политичкој идеологији, књижевности, правним споменицима онога времена. По задужбинама које су нам оставили Немањићи, види се да су располагали значајним богатством. Указујемо на порекло тог богатства, као и основ стицања. Богатство још увек није капитал, а да ли ће то постати зависи од тога да ли ће бити употребљено за подстицај привредне делатности и технолошке иновације у производњи. На том плану није било великог успеха, како због односа према раду, још више због препуштања трговачке делатности странцима. Услед тога што је новац отицао према домицилу тих трговаца,

понајвише у Дубровник и Венецију, није дошло до развоја градских средишта у самој Србији. А без градова нема појачане привредне активности ни у пољопривреди, занатске или индустријске производње поготову. Јасно је да појам индустрија, када се говори о средњем веку, треба схватити условно.

Кључне речи: Србија, Византија, Дубровник, Венеција, средњи век, економија, трговина, економска политика, урбанизација, историја, државност

ЕКОНОМИЈА И ИСТОРИЈА – УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Економска историја као грана историјске науке оформила се у новије доба, али присуство економских мотива у разумевању историјских дешавања налазимо још код античких писаца.

Први изграђен и целовит систем класичне политичке економије, настао као теоретско образложење нових друштвено-економских односа, представља дело Адама Смита *Истраживање о природи и узроцима богатства народа* из 1776. године. Ово дело имало је велики утицај не само на развој економске мисли него и на историјску науку, упућујући је да разумевање историјских процеса и стварност историјског живота потражи и у економским чиниоцима. Обратити пажњу на економску подлогу и мотиве у историјским збивањима захтевало је и одговарајући приступ самим економским чиниоцима са становишта самог друштва, чему ће непролазан значај дати Веберова концепција привреде и друштва заснована на широкој примени социологије и социолошког метода у тумачењу економских појава, све у циљу повезивања разноврсног историјског материјала којим би се омогућила синтеза економско-историјских збивања (Vučo, 1970, 23, 24).

Принципи нове науке примењени су на прошло време, јер људе је одувек занимало који су били узроци величине и пропасти древних царстава. Увек ће остати тајна, нешто

збуњујуће и недокучиво, како су пропадала велика царства или читаве цивилизације, или, опет, како је дошло до тога да су се дотле периферне области и непознати народи уздизали до светске моћи. Римљани, пре него су се уздигли до неслућених висина, били су једва приметан народ. Исто тако, не мања загонетка јесте и пропаст овог царства, којег су поразила племена на нижем степену цивилизације. Пример Римског царства, којег су поразила раштркана племена, остаће вечита загонетка, али и опомена.

Економска историја није пропустила да баци светло на историју Римског царства и античких држава. Разлозима пропасти додавани су и узроци из области економије, виђени у недостатку технолошке креативности, која је произилазила из односа према раду. „Чланови малих привилегованих класа били су посвећени ратовању, владању, неговању лепих уметности или науке и великој потрошњи. Недостајала су им искуства и склоност да експериментишу са средствима за производњу, јер је рад носио жиг нижег статуса“ (Камерон, 2011, 71). Античка историја не оскудева у генијима који су презирали практичну примену науке, попут Архимеда, на пример. Пример Талеса из Милета, који је држао да је коришћење знања зарад стицања зараде недостојно филозофског позива, сам за себе говори. Аристотел је држао да робови морају радити да би омогућили господарима слободно време које ће утрошити на бављење уметношћу и филозофијом, држећи да је подела на слободне и робове поредак света дат самом природом. С таквим приступом, сасвим је природно да размишљање није било усмерено технолошким иновацијама и методама које би олакшале живот оних који привређују. „Друштво базирано на ропству можда може да изнедри ремек-дела уметности и литературе, али не и континуиран економски раст“ (Камерон, 2011, 71).

Економска историја дала је сасвим други угао посматрања средњовековне историје, из којег види да средњовековље није, како се то обично назива, мрачни интерлудијум између величанствене антике и блиставе ренесансе, већ једно од најинвентивнијих друштава у историји; барем кад је технологија у питању (Lendis, 2004, 63). Када се посматра историја технологије и технолошких иновација, нема јаза

између средњег века и модерног доба, барем када је Европа у питању.

Европски средњи век могао је бити тамни период у поређењу с античким временима, када се говорило о достигнућима у уметности и филозофији. Али с економске тачке, „средњовековна Европа је искусила процват технолошке креативности и економску динамику која је била у потпуној супротности са рутином древног медитеранског света“ (Камерон, 2011, 72).

Јасно је да се у разумевању историје не сме пасти у замку економског детерминизма и све објаснити економским чиниоцима. Одбацујући детерминистичко схватање да је живот једног народа и форма његовог друштва одређена једино начином производње, поделе и потрошње добара, Андра Николић, у својој расправи *Економско стање Србије у XIV веку*, објављеној 1873. године, указао је да разумевање историје из угла економије садржи велику истину. „Јер збиља је истина – вели он – да ће и политичко уређење и интелигенција народа и његова друштвена форма зависити од његовог економског стања, а што ће после и то политичко уређење и та интелигенција и друштвена форма од своје стране утицати на само економско стање то, ја мислим, не побија ни најмање утицај овог последњег, само му одриче апсолутни карактер који оно наравно и нема и који му се погрешно приписује“ (Николић, 1873, 3). Економско стање не одређује само материјалне прилике и животни стандард народа, него непосредно утиче на укупне односе који прожимају друштвени и државни живот – структуру и институције. И, пре свега, војну моћ, која је одлучујућа у историјском вредновању држава.

Историја, поред низа фактора који утичу на историјске токове, уздизање и опадање државне моћи, пре свега у домену војне снаге, показује јасну „корелацију између производних капацитета и скупљања прихода на једној страни и војне снаге на другој“ (Kenedi, 12). Суштина државне политике своди се на одржавање баланса код прерасподеле економских ресурса између војних потреба и потреба везаних за стварање новог богатства.

ДРУШТВЕНА СТРУКТУРА СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Када се каже српски средњи век, мисао иде на државу Немањића. Немањићка држава остала је за српски народ симбол политичке мудрости и војне силе, али и оличење српске културе средњег века (Станојевић, 2010, 23.) На самом почетку те државности стоји лик њеног оснивача, Стефана Немање, који ће, вели Стефан Првовенчани: „Божјим промислом, постати сакупилац пропалих земаља отачаства свога, пастир и учитељ и обновилац онога што је пострадало...“ (Првовенчани, 1999, 19).

Немањићка држава ушла је у окриље византијске културе, највише културе средњег века. Политички сукоби с Византијом нису били препрека усвајању византијских традиција. И сам Немања, иако се жестоко сукобљавао с Византијом, био је типичан представник византијске културе. Да је Немања баштиник византијских традиција не говоре само његови биографи, но ће и сам, на почетку своје хиландарске повеље, посведочити да се сам сматрао припадником славне византијске традиције (Трифуновић, 1994, 17).

И међу Србима владало је мишљење, познато свуда у хришћанском свету ‘да се друштво састоји из три дела, одвојена али комплементарна. „У једној збирци питања и одговора’ пита се ‘на којим људима цео свет почива’ и даје одговор да су то поп, ратар и војник, и додаје: ‘Поп моли Бога за цео свет, а ратар храни и попа и војника, а војник брани и попа и ратара’“ (Ђирковић, 2005, 193).

Друштвени односи у Србији до XII века, о којима нема сачуваних писмених извора, регулисани су углавном обичајним правом. Неке од одредби обичајног права задржаће се и у Србији Немањића, али ће се све више ширити византијско писано право у виду зборника полуверског карактера (тзв. номоканони). Најзначајнији такав зборник дело је Светога Саве, тзв. *Крмчија* из 1219. године. Најважнија збирка правних прописа средњовековне Србије садржана је у *Душановом закону*, донетом на сабору у Скопљу 1349. године (135 чланова) и допуњеном на сабору у Серу 31. августа 1354. године.

Законик представља јединствен споменик средњег века не само у Србији него и у осталом словенском свету. Да ни због чега другог, оно стога јер је написан на народном, старосрпском језику, у време док су Душанови савременици, попут пољског краља Казимира III, чешког краља Карла IV и угарског краља Лудвига I, своје кодификације састављали на латинском језику (Михаљчић, 2015, 36). Законик се састоји од око 200 кратко формулисаних одредби, којима се настоји премостити јаз између обичајног права које је важило у народу и византијског права које је важило у царству. Законик се у много већој мери бави кривичном материјом и одржавањем јавног реда, него што обраћа пажњу имовинским стварима. Привредном животу посвећене су одредбе које се односе на слободу трговине, обезбеђење саобраћаја на путевима, спречавање незаконитог ковања новца, а узгредно помињу се државне дажбине, сточарство и заштита шума. Гарантују се слободе и безбедност трговаца, потврђују права грчких градова добијена од ранијих царева. Интенција законодавца најбоље се види из првих 38 чланова посвећених црквеним питањима. Уређује се оно што је било актуелно: обавезност црквеног венчања, забрана преобраћања у католичанство. „Законик велича улогу ‘закона’ обавезујући и цара да га поштује, фаворизује судије и судове царске, уједначава поступак, захтева писане пресуде, намеће строге казне из византијског права, покушава да прошири сферу на коју утиче државна власт. При том прихвата обичајне установе као што су колективна одговорност жупе или села, или порота...” (Ћирковић, 2005, 159).

Од највећег значаја за проучавање друштвених односа и привредних прилика у Србији јесу хрисовуље, даровне повеље црквама, манастирима, световној властели и градовима, као и уговори о трговачким и другим односима с Дубровником и Млетачком републиком. Из поменутих докумената може се реконструисати поуздана друштвена и економска структура српског друштва.

Основ економске моћи владоца везана је за земљу. Он је имао врховно право својине на сву државну територију коју је даривао својим вазалима у својину или право уживања, задржавајући врховно право на даровану земљу. Давање поседа у својину или у право уживања имало је условни карактер,

везано за службу примаоца владарове земље и покорност њему. Основна дужност властелина, имаоца баштине, било је, како стоји у чл. 42. *Душановог законика* „војску да војује по закону“. Одбијање послушности владаоцу, нарочито у погледу војне службе, сматрано је у немањихкој Србији за дело издајства (невере) и повлачило оштре санкције. Невера је могла бити основ за одузимање баштине. *Душанов законик* не говори изрично о овој мери, али она произилази из обичајног права, а садржана је и у неким старијим правним споменицима као што су *Повеља манастиру Св. Ђорђа* код Скопља из 1300. године; *Светостефанска хрисовуља* 1313–1318. године. Поред баштина, постојале су и проније, установа византијског система која је ухватила дубоког корена у Србији и одржала се до државне пропасти. Пронија је, као и баштина, додељивана за војну службу. За разлику од баштине, пронија је земљопосед где пронијар има само условну државину, а право својине и располагање остаје држави. *Душанов законик*, чланом 59, изричито забрањује пронијару да отуђи пронију у корист трећих лица. Иако је пронијар имао само државину, могли су је наслеђивати његови наследници под истим условима војне обавезе (Вучо, 1955, 51).

Изузимајући даровану земљу, владар је на основу врховног права својине располагао целокупним неокупираним земљиштем у држави. Нико осим њега није имао право нити је смео тражити некакво право својине на недарованој земљи, под претњом строге казне. У *Дечанској повељи* (1330), у члану петом, стоји „да у планинама нико нема баштине сем краљева и цркава којима су краљеви дали; ако неко рекне: баштина је моја и пређе сам ту стајао, да плати краљевству на име глобе 500 оваца“. Ово владарево право озваничено је и *Душановим закоником* (чл. 81): „Планине што су у земљи царства ми, што су цареве планине да су цару, а црквене црквама, а властеоске властелом, што јест у чијој држави.“ Под појмом планине не треба разумети само планинске области, значајне због важности сточарства као привредне гране, него и земље у равницама, „јер би иначе изузимање тих поседа било неспојиво с владаочевим правом врховне својине на целокупну земљу“. (Вучо, 1955, 46) Незаузету земљу владалац је могао поклањати, давати на доживотно уживање или продавати. Тако је цар

Душан, имајући врховно право располагања земљом, продао Дубровнику Стон и полуострво Пељешац за 8.000 перпера и 500 перпера годишњег данка, као што ће по истом праву цар Урош 1357. године уступити Дубровнику део земљишта на српско-дубровачкој граници (Вучо, 1955, 46).

Поред права на земљу, владалац је располагао и другим искључивим правима везаних за обављање извесних уносних економских функција и прибирање извесних дажбина, што је додатно увећавало његово богатство и моћ. У владаочева тзв. регална права спадало је: ковање новца, наплата царине, експлоатација рудника, жировина и сл. У владаочеву благајну, због неразликовања између државне и владаочеве приватне имовине, ишли су сви приходи од пореза, намета и глоба. Како се државна благајна сматрала приватном благајном владара, а радило се о привредно просперитетној земљи, јасно је с каквим су богатством располагали владаци династије Немањића. Државно богатство и богатство владаци држали су се за једно, тако да је богатство владаци било мера економске моћи земље. А највећи показатељ владарске моћи биле су задужбине које су подигли.

Доказ материјалног богатства, исто тако, био је и домаћи новац. Да би новац био признат у промету, морао је имати устаљену тежину и квалитет, а то је тражило да онај ко га кује располаже постојаним богатством, којег нема без стабилне економске основе.

Свети Сава, архиепископ независне српске цркве, крунисао је 1228. године Радослава, најстаријег сина Стефана Првовенчаног, за краља Рашке. Он је био први српски владар који је почео да кује новац. Ковао га је у сребру и бакру. И по представама и по техници израде, носи све особине византијског новца. Ковање је подстакнуто више политичким него економским разлозима. Његов наследник Владислав није наставио с праксом свог претходника. Наставак ковања новца, колико се може утврдити према подацима из дубровачког архива, наставио је Стефан Урош I (1243–1276), а потом краљ Драгутин који је наследио престо, наставио је и монетарну политику свога оца, улажући напоре за стабилизацију динара. Забрана Венеције да се на њеној територији користи рашки

новац говори да је у томе успео, јер је ова интервенција могла доћи само зато што су га доживљавали као сметњу. А то је значило да се емитује у знатним количинама, као и то да је примљен у широкој употреби (Јовановић, 2012, 6-14). У Србији Немањића, од друге половине XIII века, у унутрашњем робном промету у употреби је сребрни ковани новац, динар, али су цене робе, дажбине и глобе, изражаване у идеалним *перперима*. А то значи да се плаћало динарима, а рачунало перперима.

Перпер је византијски златник, сама етимологија изражавала је сјај и каквоћу овог новца. По свом пореклу, перпер значи пречишћено злато. Реч је коришћена уз именицу номизма, што би значило „жарки новац“. Номизма је златник који је девет векова коришћен у Византији и ван њених граница. Цар Алексије I Комнин спровео је 1092. године новчану реформу, којом је стао на пут учесталим злоупотребама код ковања новца. Искован је златник којем је његова каквоћа одредила и име, изведено од речи пурпур. Фигуративно значење речи пурпур подразумева лепоту, сјај раскош, скупоценост и драгоценост, својства која су препозната у златнику цара Алексија I, одредивши му народно, популарно име (Гњатовић, 1998, 37-39). Перпера је износила 12 динара. У писаним споменицима динар се појављује упоредо с перпером само кад се помињу суме које не достижу 12 динара. Исто тако, када вредност прелази један перпер наводи се у динарима, па ћемо на неколико места наћи да се наводи износ од 18 динара, уместо перпер и по.

ЕКОНОМСКА ПОДЛОГА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ

Из византијских традиција преузети су културни обрасци, примењени у књижевности, законодавству, у политичкој идеологији и државној организацији. Исте смерове примећујемо и у сфери економске делатности, нарочито после територијалног проширења и запоседања области које су се налазиле под директном влашћу Цариграда.

Територијалном експанзијом стваране су и нове могућности за привредни успон државе Немањића. Свака новостечена област, према својим привредно-географским

карактеристикама, уносила је нове смерове и подстицаје, давала нове могућности у општем привредном развоју земље. Простор за разноврсну привредну делатност давале су разнолике климатско-географске одлике земље: на приморју медитеранска флора а дубље у унутрашњости шумовите долине Ибра и Лима, рудом богати планински масиви, плодна долина Мораве, родне котлине Косова и Метохије, питоме заравни Македоније. „Србија је – казаће Андра Николић – имала услова за богатство, то је истина. Природни моменат у производњи био је веома користан српскоме народу. Природа се према њему увек пријатељски показивала, увек му је била наклоњена. Он није морао да као Дубровчани краде туђу земљу, он је имао толико земље да ју сам није могао ни да обради. Он није морао зазирати ни од пустошних ветрова ни од јаких мразева, ни од страховите жеге. Ја рекох природни моменат у производњи био је користан српскоме народу.

Али не тако и друштвени моменат. У оно доба природа је више волела Србина него што је он сам волео другог Србина. Друштвени моменат у производњи није био нимало користан српском народу.

Ми знамо да производна снага једног народа – па следствено и последица њена, економско стање тог народа – зависи од две чињенице: од природе и од човека. Економско стање то је производ суделовања ове две чињенице. И ту се сретамо с једним жалосним фактом: српско друштво није било тако уређено да може само себи помагати онолико колико му је природа помагала. И поред свију услова за богатство, Србија није богата на оном месту где кад се налази богатство онда се тек сме рећи да је народ богат. И опет велим, у овом питању треба стати на гледиште народно, а не узимати богатство једног реда као богатство народа. Са српских земаља, од српског сточарства, од винограда, од уљаника, рудника, остајало је сваке године прилично сувишка, који би могао бити основа за народно богатство када би остао у рукама народа, али који је одлазио у руке власти и црквама и ту се није појављивао као капитал, као ново средство за даљу производњу, него се просто упропашћивао. Ово је тако важан факт у народном газдинству да њега не сме прећутати ниједан економиста. Да ли ће сувишак зараде отићи у руке производној или непроизводној

класи, то је питање далеко важније од питања политичке форме друштва“ (Николић, 1873, 25, 26).

Уговори српских краљева с Дубровником јасно предочавају све привилегије које су имали Дубровчани. И на страни се могу наћи примери да су страни трговци обасипани привилегијама, попут привилегија које су у Енглеској уживали трговци Ханзе, који су у једном времену монополисали укупну спољну трговину Енглеске. Али то је било само за једно доба, јер „су у Енглеској брзо пошли паметнијим путем и усвојили политику народне економске независности, која је после одмах затворила врата туђим трговцима“ (Николић, 1873, 37, 38).

Домаћи трговци, што делује невероватно, потпуно ће бити изједначени са страним, у погледу заштите при обављању трговинске делатности, тек у доба цара Душана. У *Душанов законик* биће унете одредбе које свим трговцима, страним и домаћим, у потпуности гарантују обављање делатности у српској држави. „На тај начин домаћи трговци стекли су у својој земљи сву ону заштиту коју су Дубровчани, Млечани и други странци имали још много раније у Србији на основу уговора и повеља српских владара“ (Вучо, 1955, 98). Да су страни трговци, пре свих Дубровчани, свој привилеговани положај знали искористити за постизање највеће економске користи не треба ни наглашавати. Вишкови производа остварени у Србији узимани су по јефтиним ценама, док је цена увезене робе била врло висока. „Цео овај систем трговине ишао је у крајњој линији на терет сељака – кмета који је напорним радом богатио своје земљишне господаре и повећавао профит трговаца. Али не само то, већ је трговина са дубровачким и осталим трговцима ишла и на штету народне привреде тиме што су из Србије извлачена природна богатства, а за замену тих драгоцених сировина увожена је, за прохтеве феудалне класе, највећим делом луксузна роба, од које широки народни слојеви нису имали никакве користи“ (Вучо, 1955, 93, 94). Стечене привилегије и повластице, гарантована заштита, учиниле су стране трговце неприкосновеним да су сами за себе представљали институцију. Временом су повластице и олакшице само увећаване. „Скоро у сваком уговору или повељи појављује се која нова повластица поред старих права стечених од ранијих владалаца“ (Вучо, 1955, 95).

Од Стефана Немање, преко Стефана Првовенчаног до цара Душана, повластице су потврђиване и увећаване. Накнада материјалне штете коју би путник претрпео на српској земљи првобитно је гарантована искључиво дубровачким трговцима. Међу трговачким повластицама које 1308. године дао краљ Милутин, члан XII уговора с Дубровником садржи одредбу о краљевој имовинској одговорности за евентуалну материјалну штету коју претрпе дубровачки трговци. Предвиђено је да ће платити краљ, уколико није у стању село где је штета причињена. Стефан Дечански преузима обавезу, пребацујући обавезу исплате на жупу, па уколико не може жупа накнадити штету, преузеће је краљевска кућа. И цар Душан се обавезао на надокнаду, без захтева за колективну имовинску одговорност села или жупе (Гњатовић, 1998, 65).

Судбина српске државе умногоме је одређена тиме што она није одржала корак с државама на европском западу. Андра Николић је указао на структуру друштвених односа као главну препреку привредној иницијативи и технолошкој иницијативи, што је произвело заостајање. Главна препрека привредном развоју Србије била је, изналази Николић, политика слободне трговине, јер је тиме онемогућен развој домаће индустрије. „Економски живот народа пошао је правцем да измењује своје сокове за туђе еспапе. Производња добара није могла бити организована на једином паметном економском начелу народних потреба, него је зависила од далеких трговачких пијаца и стања цене на тим пијацама. Шта ће се, кад ће се, и како ће се у Србији произвести – то је зависило од рачуна дубровачких и млетачких трговаца.

‘Слободна трговина’ дакле није дала Србији да развије индустрију. Слободна је трговина одржавала у Србији оно економско стање које је познато као најнеекономскије и најнесрећније за народ“ (Николић, 1873, 44).

Наводећи да је Србија била сировинска база за индустрију на Апенинском полуострву, где се Дубровчани појављују као посредници, Николић проналази и један од узрока урушавања државе Немањића. Препознатљиво је да овде има и читавања, када се појмови и односи из свога времена преносе у неко друго доба, што може проузрочити неспоразуме, јер свако време

треба разумети из њега самога. Ипак, неки односи, поготову они које се тичу новца, имају трајну правилност и не губе на актуелности. Николићева констатација о значају индустрије, настала у склопу разматрања из средњовековне српске историје, као да је намењена нашем времену: „Кад нема индустрије онда народ мора доћи у економску зависност од народа који му даје индустријске производе“ (Николић, 1873, 42).

Недостаци економске политике најјасније су дошли до изражаја, што упркос повољном геостратешком положају и привредним потенцијалима, није дошло до урбанизације српског средњовековног друштва.

Немањићка Србија, уколико није надмашила нај-напредније државе тадашње Европе, није за њима ни заостајала – нарочито на плану опште духовне културе. Главна разлика средњовековне Србије у односу на западне земље тицала се оскудице градског живља. „Док је већ у то доба у западној Европи било моћна грађанства, које је својом радиношћу и свеколиким правцем давало живахна полета општој цивилизацији, у Србији таквог реда не беше. Они расути елементи, који изгледаху да носе на себи неки вид грађанства, још нису састављали самосвесни и саморадни слој друштва“ (Калаи, 1882, 130).

Од Крсташких ратова па све до открића новог поморског пута за Индију, Средоземно и Јадранско море представљају главне поморске артерије у трговини Европе са земљама Истока. Најважније место у тој трговинској размени припало је Млетачкој републици, која је, заједно с Ћеновом, заузела у XIII и XIV веку најзначајнији положај и посредничку улогу у међународној трговини. Захваљујући вештом дипломатском маневрисању и војним интервенцијама, Млетачка република је пуна три века осигурала економску и политичку превласт у Јадранском мору, обезбеђујући слободан пролаз својој трговачкој флоти. Доминација у међународној трговини омогућила је процват и других градских центара у северној Италији. Развој градова у области северне Италије допринеле су свакако живе урбане традиције али су, изван сваке сумње, примат имале политичке, економске и културолошке везе с Византијом и могућност „да делују као посредници између

богатог и напредног Истока и сиромашног и заосталог Запада – позицији од које су профитирали и дословно и у преносном смислу“ (Камерон, 2011, 94).

На размеђи Истока и Запада, у најживљем општењу с Византијом, налазила се и Србија. „Али и поред тога што се пространа територија средњовековне Србије налазила на прометном пролазу тадашње јаке трговинске размене између Истока и Запада и што су страним трговцима у Србији била широм отворена врата за њихову делатност, градови су се ипак врло споро развијали и далеко су заостајали иза великих трговинских центара Италије, Фландрије или Ханзеатских градова у северном делу Европе. Анонимни путописац из 1308. г. забележио је да у Рашкој нема правих градова и да је наилазио само на већа насеља која су имала три до четири стотине дрвених кућа, без утврђења и заштитних зидина као што је то било уобичајено код других европских средњовековних градова и већих насеља“ (Вучо, 1955, 102).

Било је више чинилаца који су утицали да се у Србији не развију јака градска средишта. Сам карактер натуралне привреде успоравао је робну размену, спутавао тржишну размену, самим тим и економски развој области неопходан за настанак градова. Али је главни разлог лежао у чињеници што се трговина налазила у рукама странаца. „Страни трговци после краћег или дужег боравка одлазили су са својим оствареним профитом, односили су драгоцене сировине остављајући у замену највећим делом луксузну робу употребљавану од стране српске властеле у непродуктивне сврхе. На тај начин реализовани трговачки профит, који је могао позитивно да суделује у подизању места где је фактички стваран, одлазио је у матични град страних трговаца. Дубровник је, на пример, овим системом трговине цвetaо благодарeћи огромном приливу профита који су његови трговци остваривали на српским и босанским тржиштима. Не желимо тиме да порекнемо улогу страних трговаца у подизању српског унутрашњег тржишта. Али њихов допринос је знатно мањи од оне добити које су њихови матични градови имали од такве трговине“ (Вучо, 1955, 103).

Једно од важнијих трговачких средишта, изван рударских области, био је Призрен. Налазећи се на најкраћем путу који

је везивао унутрашњост и приморје, Призрен је постао важан трговачки центар са најбројнијом дубровачком насеобином. Али Дубровчани нису били једини који су развили трговачку активност. Активни су били и домаћи људи – Призренци, знатно више него домаћи становници у осталим унутрашњим градовима. И Призрен ће доласком Турака изгубити свој значај, слично другим градовима. Али, Призрен није затрт. Немогуће је да се то не доведе у везу с постојањем домаћег трговачког слоја и новца који није завршио у иностранству.

Извесне промене у етничкој структури градског становништва бележе се крајем XIV и XV века, када се домаћи људи све више насељавају у градска средишта и укључују у градску трговину. Њихова делатност наилазила је на подршку и помоћ деспота, с намером да се подигне слој домаћег грађанства и одузме монополски положај страних трговаца. Дубровчани су задржали повластице које су одраније уживали, али се чине покушаји да се обузда њихова доминација на српском тржишту. Такве покушаје у више наврата чинио је деспот Стефан, повишењем царина и другим сметњама којима је настојао спречити Дубровчане да извлаче сребро и злато из Србије (Вучо, 1955, 115). Али, ускоро ће доћи Турци, а с њиховим доласком наступио је поремећај у укупном животу српскога народа па и у процесу формирања домаће грађанске класе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Vučo, Nikola. 1970. *Ekonomska istorija sveta, od industrijske revolucije do Drugog svetskog rata*, Београд, Савремена администрација.
- Вучо, Никола. 1955. *Привредна историја Србије*, Београд, Научна књига.
- Lendis, Dejvid. 2004. *Dejvid Lendis, Bogatstvo i siromaštvo nacija*, Београд, Stubovi kulture.
- Гњатовић, Драгана.(1998. *Добри и зли динари: функције новца и новчани систем средњовековне Србије*, Београд, Југословенски преглед.

- Калаи, Бењамин. 1882. *Историја српскога народа*, Београд, „Петар Ђурчић“.
- Камерон, Рондо: Нил, Лари. 2011. *Кратка економска историја света: од палеолитског доба до данас*, Београд, Службени гласник.
- Kenedi, Pol. 2003. *Uspon i pad velikih sila, ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000*, Подгорица: Београд, ЦИД – Службени лист СРЈ.
- Михаљчић, Раде. 2015. *О старом српском праву*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Николић, Андра. 1873. *Економско стање Србије у XIV веку*, Београд, Државна штампарија.
- Првовенчани, Стефан. 1999. *Житије светог Симеона*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Станојевић, Станоје. 2010. „О српској култури у средњем веку“, *Из наше прошлости*, књ. 1, Београд, Етхос.
- Трифунковић, Ђорђе. 1994. *Стара српска књижевност*, Београд, „Филип Вишњић“.
- Ћирковић, Сима. 2005. *Срби у средњем веку*, Београд, Идеа.

Đuro Bodrožić

Institute for Political Studies, Belgrade

ECONOMIC AND SOCIAL BASIS OF THE OLD SERBIAN STATEHOOD

Resume

Economic history, created in recent times, has provided a completely different angle of view of medieval history, which shows that the Middle Ages is not, as it is often called, a dark interlude between magnificent antiquity and brilliant Renaissance, but one of the most inventive societies in history; at least when it comes to technology. From the angle of economic history, we look at the Serbian Middle Ages – the economic base and the social structure. When we talk about the Serbian Middle Ages, the thought goes to the state of the Nemanjić dynasty. For the Serbian people, the state of Nemanjić remained a symbol of statehood and military power, but also the embodiment of Serbian medieval culture. Serbian medieval culture developed within the Byzantine culture, the highest culture of the Middle Ages. The Byzantine cultural pattern is visible in the organization of the state, social structure, political ideology, literature and its legal monuments. The main shortcoming of the medieval Serbian state is related to the lack of a domestic trade layer that could match foreign traders. In addition to being financially more powerful, foreign traders also had greater privileges than domestic traders. The equating of domestic with foreign traders followed only in the time of Tsar Dusan. In that way, the trade profit did not stay in the country, but went to the home places from where the merchants came, most often to Dubrovnik and Venice. This is the main reason why there has been no development of cities and the emergence of urban population, and

there are no structural economic shifts based on production and technological innovations. That was the great weakness of the medieval Serbian state, which greatly reduced its resistance to the Turkish invasion.

Keywords: Serbia, Byzantium, Dubrovnik, Venice, Middle Ages, economy, urbanization, history, statehood.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.